

Linksniai šnekamojoje kalboje

1. SAKY TINĖ IR RAŠY TINĖ KALBA

Sunku būtų teigti, kad sakytinės ir rašytinės kalbos skyrimas yra naujas dalykas. XX a. lingvistų iškeltas principas, kad sakytinė kalba ryškiai skiriasi nuo rašytinės ir dėl to ji turėtų būti laikoma svarbesne tyrimams, susilaukė daugelio pritarimų. Amžiaus pradžioje kai kurie lingvistai visiškai atsisakė kalbėti apie rašytinę kalbą. Bloomfieldas teigė, kad rašymas nėra kalba, o tik tam tikras kalbos registravimas (Bloomfield, 1935:21). Jis apeliavo į daugelį faktų: rašymas – tai naujas reiškinys žmonijos istorijoje; per rašto istoriją raštingumas buvo prinešamas ne visiems; žmonijos raštingumas yra XX a. visuomenės tikslas; rašto studijoms reikia kalbinių žinių, bet ne atvirščiai.

Bloomfieldo pažiūros padarė įtaką ir teorinės lingvistikos, ypač sintaksės, minčiai. Svarbu būtų prisiminti, kad ir Chomskis kalbėjo apie idealųjį kalbėtoją – klausytoją, bet ne apie idealųjį rašytoją – skaitytoją. Lyonsas (1968: 39–42) irgi atkreipė dėmesį į gramatikos ir žodyno skirtumus, kurie ir skiria sakytinę ir rašytinę kalbą. Jis pabrėžė, kad raštingose visuomenėse santykis tarp sakytinės ir rašytinės kalbos yra labai sudėtingas – sakytinės ir rašytinės kalbos įvairavimai konkrečioje kalboje gali būti iš dalies nepriklausomi. Tačiau tokie teiginiai nenaikina sakytinės kalbos prioriteto, nes sakytinė kalba vis dėlto pirmiausia reikalinga komunikacijos tikslams net ir labai raštingose visuomenėse. Be to, vaikai sakytinę kalbą įsisavina pirmiausia ir ne-

abejotinai lengvai, o rašytinę kalbą išmokyti prireikia daugelio metų, ir tai vyksta ne taip lengvai ir ne visada sėkmingai.

Terminai 'sakytinė kalba' ir 'rašytinė kalba' neapibūdina visiškai skirtingų terpių, o yra iš dalies susiję su skirtingomis morfologijos, sintaksės, žodyno ir teksto organizavimo sistemomis.

Nemaža darbų pasaulyje atlikta tiriant sakytinę kalbą: dažniausiai analizuojama sintaksė (frazijų, sakinių sintaksė), diskurso struktūra, intonacijos kitimai. Tokių tyrimų ypač pagausėjo amžiaus viduryje, kai magnetofonas tapo įprastu mūsų buities dalyku. O šiomis dienomis, sparčiai vystantis technologijoms, sakytinės kalbos tyrimai tampa vis kokybiškesni, įvairesni ir lengvesni patiems tyrėjams. Pažangios technologijos leidžia taupyti ir laiką, ir pinigus.

Kompiuteriniai sakytinės kalbos tekstynai gali būti įvairūs ir savo kiekybe, ir kokybe. Žinomi pasaulyje šnekamosios natūralios kalbos tekstynai savo apimtimi svyruoja nuo 50 000 iki 100 000 žodžių. Jie gali būti įvairaus pobūdžio, žanrų: pokalbiai dažniausiai apima dialogus, prisiminimus, pasakojimus, anekdotus ir pokštus (paerzinimus).

2. VAIKŲ ŠNEKAMOSIOS KALBOS TYRIMO METODAI

Vaikų kalbos įsisavinimo ir raidos studijos susilaukė didžiulio įvairių sričių mokslininkų susidomėjimo. Per pastaruosius tris dešimtmečius gausi vaikų kalbos medžiaga buvo įrašyta, transkribuo-

ta ir užkoduota tam tikrai analizei. CHILDES (*Child Language Data Exchange System*) sistema nuo 8-ojo dešimtmečio vidurio sukaupė daugiau kaip 500 vaikų kalbinius duomenis ir pateikė šią gausią medžiagą apdorotą pagal tarptautinius transkribavimo standartus. Be to, buvo sukurta daugiau kaip 20 kompiuterinės analizės programų, kurios laisvai ir nemokamai prieinamos internete. Išsami informacija apie turinį, struktūrą, transkribavimą ir kodavimo sistemas, taip pat ir analizės programos pateikta MacWhinney, Snow (1990) ir MacWhinney (1991, 1994). CHILDES sukaupia duomenų bazę ir tekstynų analizės programos stipriai veikia ir vaikų kalbos įsisavinimo srityse atliekamus tyrimus.

CHILDES duomenų bazė yra labai didelė ir susideda iš daugiau nei 20 milijonų žodžių. Didžioji dauguma transkriptų yra anglų kalbos įsisavinimo duomenys, bet įtraukti ir kitų kalbų duomenys, nors ir kuklesni. Tokia gausi ir įvairiapusė medžiaga skirta ne tik lyginamiesiems kalbų tyrimams, bet ir gimtosios bei antrosios (užsienio), normalios ir sutrikusios kalbos analizei. *Child Language Analysis* (CLAN) paketai naudojami įvairių rūšių tekstų analizei, pvz., reikšminio pasakymo ilgio (*mean length of utterance MLU*) matavimas, tam tikrų žodžių ar frazių dažnumo nustatymas, įvairių kolokacijų išrinkimas ar dar kitų lingvistinių reiškinių fiksavimas (imitacijų radimas ir išskyrimas, tam tikrų žodžių ar formų įsisavinimo chronologinis nustatymas ir t.t.).

Svarbu paminėti tai, kad CHILDES dažnai pritaikoma ne tik vaikų kalbos duomenims kaupti ir analizuoti, bet ir suaugusiųjų šnekamosios kalbos tekstynams sudaryti. CHILDES programos, ypač patobulintos Windows versijos, yra labai lengvos naudotis ir suprantamos net ir labai gerai kompiuterių neišmanančiam žmogui.

Čia bus aptariamos vaiko ir suaugusio kalbos linksnų vartojimo tendencijos, nustatytos naudojantis CHILDES programomis. Šis darbas parašytas remiantis Vilniuje gyvenančios mergaitės Rūtos pokalbių analize¹. Pokalbius į audiokasetes sistemingai įrašinėjo ir transkribavo į kompiuterį pagal CHILDES sistemą Rūtos mama Aurelija Kaškelevičienė². Buvo įrašinėjama tris keturis kartus per savaitę. Kiekvienas įrašas trukdavo apie penkiolika minučių. Mama stengėsi įrašyti visų galimų situacijų pokalbius. Dažniausiai – tai mamos ir dukters dialogai. Kitų suaugusiųjų ar vaikų pasakymai (*utterance*) – labai reti. Visi į kompiuterį įvesti tekstai buvo koduojami ir kelis kartus tikrinami.

Socialiniu požiūriu Rūtos šeima priklauso viduriniajam sluoksniui. Abu tėvai turi aukštąjį išsilavinimą, yra lietuviai ir kalba bendrine lietuvių kalba. Rūta yra vienintelis vaikas šeimoje. Tyrimo metu įrašytos 23 kasetės – iš viso beveik 35 valandos įrašų (palyginti su kitų kalbų įrašais, tai pakankamai daug). Įrašai daryti uždaroje patalpose portatyviniu magnetofonu „SONY TCM- 818“. Buvo įrašoma į „SONY C-90EFC“ audiokasetes. Dialogai į IBM tipo kompiuterį buvo suvedami tiesiogiai klausantis įrašų iš minėto magnetofono arba naudojantis transkribavimo mašina „SANYO Memo Scriber“.

Tekstai įrašyti į Word Perfect 4.2 programą DOS aplinkoje. Po to, naudojantis kompiuterine programa CHILDES, medžiaga buvo koduojama ir analizuojama. Ši programa visus transkribavimo ir kodavimo darbus leidžia atlikti daug tiksliau ir palyginti greitai. Be to, ji įgalina automatiškai analizuoti didelės apimties pokalbių tekstus. CHILDES sistema apima dvi priemones. Pirmoji – tai transkribavimo ir kodavimo formatas CHAT. Antroji – analizės programų paketas CLAN. Remiantis CLAN programomis Combo,

Kwal, Freq, buvo atlikti statistiniai medžiagos tyrimai, kurių rezultatai leido daryti išvadas apie Rūtos ir mamos vartojamos leksikos, gramatinių kategorijų dažnumą ir įsisavinimo raidą.

Suvedant duomenis į kompiuterį, pirmiausia nurodoma informacija apie kiekvieno įrašo situacija, pokalbio vieta, dalyvius, kasetės ir failo numerius. Būtinai fiksuojama įrašo data ir vaiko amžius. CHILDES programa sudaryta anglų kalbos pagrindu, todėl gramatinės kategorijos nurodytos šia kalba³. Visi Rūtos pasakymai lietuviškai užrašomi į pagrindinę ir fonetinę eilutes. Fonetinėje eilutėje paaiškinami ne visai aiškūs vaiko žodžiai. Mamos kalba užrašoma tik į pagrindinę eilutę. Medžiagą koduojant morfologinei analizei, atsiranda dar ir trečia – morfologinė eilutė. Joje fiksuojama visa žodžio morfologinė informacija – linksnis, skaičius, giminė, linksniuotė ir t.t. Pavyzdys⁴:

```
@Begin
@Participants: RUT Ruta Target Child, MAM
               Mama Mother, TEV Tevas Father,
               MOC Mociute Grandmother.
@Birth of RUT: 28-JUL-1992
@Tape:         RUT 17
@Filename:     Rut202a
@Coding:       CHAT 5-APR-1989
@Age:          2;2.4
@Date:         01-OCT-1994
@Sit:          10 val. R neseniai atsike'le'. M
               ruos~iasi s~ukuoti Ru'ta~.
*RUT:          Mamyte, leisk.
%mor:          #N&PER:MAMA::DDD:08:
               FM:PR:W0|Mamyte'_SG:
               VOC:mamyte,
               #V:leisk.
%pho:          Mamyte, leisk.
```

```
*MAM:         Ateik, suris-iu kasytes.
%moa:          #V:ateik, #V:suris~iu
               #N&BDP:KASA::DDD:08: FM:
               CM:W0|kasyte'_PL:ACC:kas-
               sytes
*****
@Age:          1;8.2
@Sit:          21.30 val. R varto knyga~.
*MAM:          Kas c~ia?
%moa:          #PRONOM:kas #PRODV:c~ia?
*RUT:          Mes~kyte' =metyte'.
%mor:          #N&ANI:MES~KA::DDD:08:
               FM:CM:W0|mes~kyte'_
               SG:NOM:mes~kyte'=metyte'
%pho:          Metyte' [=mes~kyte'].
```

Rūtos medžiaga buvo grupuojama pagal mėnesius. Kiekvieno mėnesio analizuotų pasakymų skaičius yra nurodytas 1 lentelėje. Šie duomenys yra svarbūs, nes suteikia informacijos apie pavartotų formų kiekį: esant didesniai pasakymų skaičiui, bus pavartota daugiau formų. Jeigu pasakymų sumažėjo (pvz., 1;11 ar 2;0 periodu), vadinasi, to mėnesio įrašai buvo trumpesni.

Analizuojant medžiagą, nebuvo atsižvelgta į Rūtos kalbos garsažodžius, pvz.: *bum-bum* (kamuolys), *miau-miau* (katytė), *au-au* (šuniukas) ir pan., nors jie ankstyvojoje mergaitės kalboje dažnai atlikdavo daiktavardžio funkciją. Nebuvo koduojami ir analizuojami daiktavardžiai, pavartoti dainose, eilėraščiuose ar citatose, nes tai tik mechaniški atkartojimai. Darbe neaptariami ankstyvuoju periodu Rūtos pamėgti nesuprantami žodžių junginiai, dažnai tyrėjų vadinami „garsų žaidimais“ (Savickienė, 1997), neturintys aiškios reikšmės bei formos, pvz.: *baka, ba, bak; majo, malia, mulia; dices, diuta, diž-diž* ir pan. Tačiau tokie žodžiai, kurie formaliai panašūs į daiktavardžius, t.y. turi

1 lentelė

Rūtos ir mamos pasakymų skaičius 1;7–2;6 laikotarpiu

	1;7	1;8	1;9	1;10	1;11	2;0	2;1	2;2	2;3	2;4	2;5
Rūta	174	648	2090	2354	1411	1511	1542	1601	1741	1653	1382
Mama	370	1372	2990	2822	1310	1826	1268	1463	1609	1330	1357

akivaizdžią galūnę ar priesagą, nors jų reikšmė suaugusiam nesuprantama, yra nagrinėjami, pvz.: *lydas, maniutas, patio-kas, agulis, lanis, batetė, kutinė, bukanėlė* ir pan.

Užkodotuose Rūtos pasakymuose pavartota 630 skirtingų daiktavardžių (su deminutyvais – 811) 9 853 kartus (*tokens*). O mamos pasakymuose užfiksuota 817 daiktavardžių (su deminutyvais – 1110), pavartotų 12 872 kartus.

Šiame darbe analizuojama vieno vaiko kalba. Toks metodas, kai tiriama tik vieno informanto kalba, remiantis ilgalaičių (*longitudinal*) stebėjimų duomenimis, yra galimas, jei informantas pripažįstamas tipišku tos kalbos atstovu. Idealiausia būtų turėti bent tris atstovus, iš kurių nesunku išrinkti tą tipiškąjį. Mūsų atveju buvo pradėtos įrašinėti dvi mergaitės – Eglė ir Rūta, tačiau pirmosios šiam tyrimui atsisakyta dėl vėlyvos fonologinės raidos. Rūta pasirodė esanti tinkama, nes jos ankstyvoji (t.y. iki dviejų metų) kalba atitiko standartinius vaikų kalbos raidos kriterijus (Ingram, 1989; MacArthur CDI, 1992–1993; Bates et al., 1995; Smoczyńska, 1998).

Ilgalaikiai Rūtos kalbos raidos stebėjimų rezultatai lyginami su kitų kalbų duomenimis. Kryžminis (*crosslinguistic*) kalbų lyginimo metodas – tai kelių kalbų lyginimas, nustatantis šiuo atveju kalbos įsisavinimo panašumus ir skirtumus. Jeigu bendrų bruožų randama daugelyje kalbų, galima kalbėti apie kalbos įsisavinimo universalijas. Tačiau kiekviena kalba turi ir specifinių ypatybių, su kuriomis susiduria tos kalbos besimokantys vaikai. „Kryžminis kalbų lyginimo metodas formos ir turinio sąveiką gali padėti atskleisti ir per kalbos raidos universalijas, ir per jos specifinius bruožus“ (Slobin, 1985: 5).

Šiame darbe Rūtos kalbos duomenys dažnai lyginami su tipologiškai artimų kalbų (latvių bei rusų) vaikų kalbos duo-

menimis, tačiau nevengiama lyginti ir su visai skirtingas gramatines sistemas turinčių kalbų (vokiečių, graikų) faktais.

Latvių vaikų kalba išsamiai aprašyta V. Rūkės–Dravinios straipsniuose ir dienoraščio tipo knygose. Rusų kalba, plačiausiai tyrinėta A. Gvozdevo, irgi turi dienoraštinius vaiko kalbos aprašus, fiksuojančius idomių kalbos raidos ypatumų. Reikia pasakyti, kad ši kalba daugiau ar mažiau buvo stebima, tirama ir toliau, tačiau statistinių duomenų atsirado tik pradėjus dalyvauti „Pre- ir protomorfoloģijos įsisavinimas“ projekte, kur šiuo metu tiriami du rusakalbiai vaikai (Voeykova, 1997a; 1997b; 1998; Protassova, 1997; Kieszak-Mandera et al., 1997). Apie tolesnius sisteminges latvių vaikų kalbos tyrimus neteko girdėti.

3. BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS LINKSNIO KATEGORIJA

„Linksnio kategorija apima kelis kalbos struktūros lygmenis. Vadinasi, viename kuriame nors lygmenyje negalima atskleisti visų jos ypatybių. Morfoloģijoje aprašoma linksnių formų sistema, tačiau ji nėra bereikšmė; paradigminiai santykiai visada remiasi tuo, ką reiškia viena ar kita linksnio forma sintagmoje“ (Paulauskienė, 1994: 98). Linksnis yra viena pagrindinių daiktavardžio kategorijų, padedančių jungti žodžius į sakinius. Morfoloģiškai aprašant linksnius, neišvengiamai reikia remtis sintakse bei semantika, nes tik apimant visus šiuos lygmenis, galima susidaryti linksnio kategorijos vaizdą.

Jeigu linksnį drauge su prielinksniais suprasime kaip vieną funkcinę kategoriją, tai jos centre bus subjektiniai-objektiniai santykiai. Toliau eina nusakomieji santykiai, kurių pačioje periferijoje bus aplinkybių sąvokos. „Prielinksninės kon-

strukcijos to paties sintaksinio turinio pagrindu įeina į bendrą (prie) linksnių makroparadigmą ir santykiauja su linksniais kaip funkciniai ekvivalentai (su jais sudaro prasmines koreliacijas) ir užpildo šios kategorijos periferiją" (Paulauskienė, 1994: 387).

Prielinksninėje konstrukcijoje daiktavardžio linksnis jungiamas prie veiksmažodžio per prielinksni, kuris reikalauja tam tikro linksnio – paprastai kilmininko, galininko arba įnagininko. Lietuvių kalboje prielinksniai dažniausiai vartojami su kilmininku (*ant, be, prie, iš, dėl, iki*), galininku (*i, pas, per, pro, prieš, apie*), įnagininku (*su, po*). Prielinksninės konstrukcijos paprastai nusako bendrą vietos reikšmę, rečiau – kitas aplinkybes (DLKG, 1994; Paulauskienė, 1994; Valecienė, 1998; Šukys, 1998).

Linksnių funkcijos yra sintaksinės ir semantinės. Daiktavardžiai dažniausiai jungiami prie veiksmažodžio, kuris sudaro sakinio centrą ir reikalauja tam tikro linksnio. Kai kurie linksniai jungiami prie kitų daiktavardžių.

A. Valecienė (1998: 251–252) teigia, kad svarbiausi linksniai sakiniui formuoti yra galininkas ir vardininkas. Pagal savo pirmines sintaksines funkcijas jie susiję su veiksmažodžių tranzityvumu ir santykiauja tarp savęs kaip subjekto vardininkas ir objekto galininkas. Su vardininku ir galininku susijęs kilmininkas. Prie veiksmažodžių prisijungęs kilmininkas pagal funkciją glaudžiai susijęs

su galininku ir gali atlikti objekto funkciją. Kitais atvejais kilmininkas labai dažnai šliejasi prie daiktavardžių linksnių kaip „daiktavardžio kvalifikatorius“.

Linksnių santykiai ir jų tipiškiausios semantinės ir sintaksinės funkcijos yra pateiktos 2 lentelėje.

Linksnių funkcijos nėra tik tos, išvardytos lentelėje – jų egzistuoja kur kas daugiau. Tą patvirtina ir tiriamoji medžiaga. Pavyzdžiui, kilmininkas junginiuose su veiksmažodžiais reiškia objektą, jo dalį arba neapibrėžtą kiekį. Be to, tranzityviniai veiksmažodžiai, valdantys galininką, turėdami neiginį *ne-*, siejami su kilmininku. Toks kilmininkas vadinamas neiginio kilmininku. Kilmininkas su prielinksniu gali atlikti ir aplinkybinę vietos funkciją. Galininkas, be tiesioginio objekto, gali reikšti ir vietos, laiko aplinkybes. Objektą reiškiantis naudininkas gali atlikti skirtingas semantines funkcijas: finityvo, beneficianto, percipiento. Įnagininkas, be dvejetainio objekto reikšmės (instrumento ir komitatyvo), gali reikšti ir vietos, laiko aplinkybes. O vietininkas, be vietos, gali reikšti ir laiką. Vadinasi, linksniai turi pagrindinių ir šalutinių reikšmių.

Visus linksnius Jerzy's Kuryłowiczius suskirstė į dvi grupes. Vardininką, galininką ir kilmininką dėl jų pirminės sintaksinės funkcijos jis pavadino „gramatiniais“. Kiti linksniai (naudininkas, įnagininkas ir vietininkas) – „konkretieji“ – turi pirminę semantinę funkciją ir daž-

2 lentelė

Tipiškiausios lietuvių k. linksnių semantinės ir sintaksinės funkcijos

Linksnis	Semantinė funkcija	Sintaksinė funkcija	Pagrindiniai klausimai
Vardininkas	Agentas	Subjektas	Kas
Kilmininkas	Posesorius	Posesyvas	Ko
Galininkas	Patientas	Tiesioginis objektas	Ką
Naudininkas	Beneficiantas	Netiesioginis objektas	Kam
Įnagininkas	Instrumentas/ komitatyvas	Objektas	Kuo/ su kuo
Vietininkas	Lokatyvas	Aplinkybė	Kur
Šauksmininkas	dialogo linksnis, kai kreipiamasi į ką nors		

nai priklauso nuo konkretaus konteksto, t.y. nuo veiksmazodžio ir prie jo prisijungusio daiktavardžio leksinių reikšmių (Kuryłowicz, 1964: 31, 188–189).

4. LINKSNIO KATEGORIJOS ĮSISAVINIMO TYRIMAI

Linksnio kategorija laikoma viena iš sudėtingiausių. Pirmiausia todėl, kad pagal formą ji yra morfologinė, o pagal turinį – sintaksinė. Antra – ji daugianarė. Dvinarės priešpriešos įsisavinamos anksčiau nei daugianarės. Vaikų kalboje daugianarės kategorijos daugeliu atveju pirmiausia suvedamos į dvinares. Pavyzdžiui, iš pradžių pasirodo priešprieša tiesioginis / netiesioginis linksnis, o tik po to netiesioginis linksnis pradedamas skaidyti į galininką, kilmininką ir t.t. (Ceytlin, 1988).

Remiantis kitų kalbų (slavų: lenkų, rusų; baltų: latvių) tyrimais, nustatyta, kad pirmasis linksnių kontrastas vaikų kalboje yra vienaskaitos galininko ir kilmininko priešprieša vardininkui. Tuo pat metu arba vos vėliau pradedamas vartoti šauksmininkas, daugiskaitos vardininkas, vienaskaitos vietininkas, naudininkas ir įnagininkas (Smoczyńska, 1985; Gvozdev, 1949; Rūke-Draviņa, 1973). Slavų kalbų duomenys rodo, kad tik nuo trečiųjų metų pradžios vaikai pradeda dažniau vartoti daugiskaitos linksnius.

Latvių vaikai pirmiausia įsisavina vienaskaitos linksnius. Todėl ir pirmasis kontrastas atsiranda tarp vienaskaitos vardininko ir galininko (1;7–1;9), pvz.: *bumba/ bumbu* (kamuolys/ kamuolį). Trečioji galūnė, atsiradusi po mėnesio, kai pasirodė vardininko/ galininko priešprieša, buvo vietininko (1;8–1;10). Dar po mėnesio (1;11) pradėtos vartoti kilmininko ir vos vėliau – naudininko galūnės. Tai-

gi antrųjų metų pabaigoje beveik visos vienaskaitos linksnių galūnės jau buvo įsisavintos, išskyrus šauksmininko ir įnagininko. Daugiskaitos vardininkas latvių vaikų kalboje pradėtas vartoti tik apie 1;11. Nors daugelio mokslininkų teigta, kad skaičius įsisavinamas anksčiau už linksnį, Rūke-Draviņa pateikia latvių kalbos duomenų, kurie prieštarauja šiam teiginiui. Tik antrųjų metų pabaigoje ir trečiųjų pimaisiais mėnesiais latvių vaikas įsisavina daugiskaitos galininką, naudininką, vietininką ir galiausiai kilmininką. Abiejų skaičių įnagininkas vis dar nebuvo vartojamas, iki nepasirodė prielinksniai. O prielinksniai yra kaip tik tos kalbos dalys, kurios įsisavinamos labai vėlai. Tik 2;4 laikotarpiu vaikas pradėjo vartoti pirmuosius prielinksnius (Rūke-Draviņa, 1973; 1982).

Vienaskaitos vardininkas yra ne tik pirmasis atsiradęs minėtų kalbų linksnis. Šis reiškinys gana universalus, nes abi kategorijos – vienaskaita ir vardininkas – yra nežymėtosios (daug natūralesnės nei daugiskaita ir tiesioginiai linksniai) (Dressler, Karpf, 1995). Dar viena ypatybė, būdinga daugeliui kalbų, net tipologiškai tolimoms kalboms, – tai, kad ankstyvojoje kalbos įsisavinimo stadijoje vardininko linksnis (ypač vyriškosios giminės daiktavardžių) įgyja fleksiją *-(i)a*. Tai patvirtina slavų (lenkų – Smoczyńska, 1985; rusų – Gvozdev, 1949; Ceytlin, 1988), baltų (lietuvių – Savickienė, 1999; latvių – Rūke-Draviņa, 1973; 1982), graikų (Christofidou, Stephany, 1997; Stephany, 1997b), vokiečių (Mills, 1985) kalbų duomenys. Tokį reiškinį M. Gosity (1989), tyrusi vengrų vaikų balsių harmonijos įsisavinimą, aiškina taip: „maži vaikai linkę vartoti /a/ kaip alomorfa, matyt, dėl jo fonologinio nežymėtumo“. Kiek vėliau atsiranda tikrosios vienaskaitos vardininko fleksijos su pirmine priešprieša galininkui.

5. LINKSNIŲ VARTOJIMAS VAIKO IR MAMOS KALBOJE

Aptardami Rūtos ir jos mamos linksnius, kreipsime dėmesį į jų vartojimo statistinius duomenis bei funkcijų analizę. Remdamiesi Kuryłowicziaus linksnų klasifikacija, gramatinius linksnius analizuosime sintaksiniu, o konkrečiuosius – semantinių funkcijų aspektu. Statistiniu požiūriu tikimasi, kad tam tikro linksnio dažnumas yra atvirkščiai proporcingas linksnio funkcinio žymėtumo laipsniui.

Mamos ir Rūtos kalbos bendras visų linksnų dažnumas (procentais) yra nurodytas 3 lentelėje.

3 lentelė

Mamos ir Rūtos kalbos bendras visų linksnų dažnumas procentais 1;7-2;6 laikotarpiu

	V.	G.	K.	N.	Į	Vt.
Mama	44,9	19,5	17,3	4,4	3,9	2,9
Rūta	55,7	17,9	14,0	3,8	2,2	1,7

Duomenys rodo, kad gramatiniai linksniai, t.y. vardininkas, galininkas ir kilmininkas, yra žymiai dažnesni už konkrečiuosius linksnius: naudininką, įnagininką ir vietininką⁵. Vadinas, funkciškai žymėtas konkrečiųjų linksnų posistemis pasižymi mažu dažnumu. Gramatinių linksnų dažnumas labai skiriasi nuo konkrečiųjų linksnų dažnumo. Vieno kilmininko dažnumas yra didesnis nei visų konkrečiųjų linksnų kartu paimtų (mamos kalboje: K. – 17,3% vs. N.+ Į.+ Vt. – 11,2%; Rūtos kalboje: K. – 14,0% vs. N.+ Į.+ Vt. – 7,7%). Matome, kad dažniausias yra vardininkas (nežymėtasis narys), o kitame skalės gale atsiduria vietininkas ir įnagininkas – rečiausi linksniai. Vietininkas, rečiausias visoje linksnų sistemoje, laikytinas labiausiai žymėtu nariu.

Rezultatai panašūs ir mamos, ir Rūtos kalboje – dažniausiai vartojami gramatiniai linksniai, o konkretieji lieka siste-

mos periferijoje. Atskirų linksnų dažnumas mamos ir mergaitės kalboje šiek tiek skiriasi, ypač vardininko. Pastarasis linksnis vartojimo dažnumu Rūtos kalboje 10% pralenkia mamos kalbą; visus kitus linksnius mergaitė vartoja vos rečiau nei mama.

Nieko konkrečiau negalime pasakyti apie šnekamosios lietuvių kalbos linksnų vartojimo statistinius duomenis, o rašytinės kalbos linksnų vartojimo tendencijos tos pačios – gramatiniai linksniai dažnesni už konkrečiuosius (Žilinskienė, 1979: 78–88).⁶ Mamos kalbos duomenys leidžia spėti, kad lietuvių suaugusiųjų šnekamosios kalbos faktai skirtingi tik skaičiais – mažesnis būtų vardininko dažnumas (vaikų ir jiems skirtoje kalboje vardininkas labai dažnas, ypač ankstyvuojų laikotarpiu; tai – specifinė ypatybė).

Bendras linksnų dažnumas dar nepasako visko apie linksnio kategoriją. Linksnų statistikai didelę įtaką daro daiktavardžio semantika (Laskowski, 1989: 207–226). Tikrindami šį teiginį, žiūrėsime, kokią reikšmę linksnų statistikai turi „gyvų / negyvų“ daiktų semantinė priešprieša. 4 ir 5 lentelėse atskirai pateikiame mamos ir Rūtos kalbos duomenis.

4 lentelė

Mamos kalboje vartojamų gyvų ir negyvų daiktų semantinės priešpriešos linksnų distribucija (procentais)

Mamos kalba	V.	G.	K.	N.	Į	Vt.
Gyvi daiktai	55,2	8,9	11,1	8,5	2,5	0
Negyvi daiktai	35,2	29,6	23,1	0,4	5,1	5,7

5 lentelė

Rūtos kalboje vartojamų gyvų ir negyvų daiktų semantinės priešpriešos linksnų distribucija (procentais)

Rūtos kalba	V.	G.	K.	N.	Į	Vt.
Gyvi daiktai	65,0	8,7	9,9	6,9	1,5	0
Negyvi daiktai	44,4	29,0	18,8	0,1	3,0	3,8

Gauti rezultatai rodo, kad ir mamos, ir Rūtos kalboje vyrauja tos pačios tendencijos, todėl toliau kalbėsime apie jų vartojamus linksnius bendrai, o ne skyrium. Statistinis skirtumas tarp gyvų ir negyvų daiktus reiškiančių daiktavardžių labai akivaizdus. Dažniausias gyvų daiktų linksnis yra vardininkas (jo dažnumas yra daug didesnis negu visų kitų linksnių kartu paimtų). Negyvų daiktų grupėje vardininkas atsilieka net 20%, o išsiskiria galininkas, kuris beveik priartėja prie vardininko vartojimo dažnumo (ypač tai matyti mamos kalboje)⁷.

Iš gramatinių linksnių galininkas yra labiausiai žymėtas narys gyvų daiktų grupėje (8,9% mamos kalboje; 8,7% Rūtos kalboje), kilmininkas – negyvų (23,1% – mamos; 18,8% – Rūtos). Negyvų daiktų naudininkas yra labiausiai žymėtas narys (0,4% mamos kalboje ir 0,1% Rūtos kalboje), o įnagininkas ir vietininkas gana dažni (apie 5% mamos ir apie 3% Rūtos kalboje). Kita vertus, gyvų daiktų naudininkas pasižymi labai dideliu dažnumu – 8,5% (mamos) ir 6,9% (Rūtos) (beveik kaip ir galininkas mamos kalboje), o vietininkas visai nevartojamas.

Rezultatai rodo, kad esama akivaizdžių skirtumų vartojant gyvų ir negyvų daiktų naudininką ir vietininką. Tokio skirtumo priežastis naudininko atveju yra ta, kad šis linksnis dažniausiai atlieka beneficento, percipiento ar eksperimento funkcijas (apie semantines funkcijas žr. Jakaitienė, 1988; Valeckienė, 1998). Tokias funkcijas atliekantis naudininkas reiškia gyvą daiktą, t.y. asmenį ar gyvūną. Rūtos ir mamos kalboje naudininkas, atliekantis jau minėtas funkcijas, priklauso LSG „Asmenys“, „Gyvūnai“ ir „Žaislai“ (Savickienė, 1999). Kadangi eksperimentas yra funkcija, būdinga ir negyvam

konkrečiam daiktui (paprastai žmogaus kūno daliai), į kurią pereina žmogaus suvokiama fizinė ar psichinė būseną, tai tokią funkciją atliekantis naudininkas randamas mamos ir Rūtos kalboje, pvz.: *kas kojytei atsitiko; ar nosytei nešalta; piteliams (piršteliams) gerai*.

Negyvų daiktus reiškiančių daiktavardžių naudininkas priklauso LSG „Kiti daiktai“ ir atlieka finityvo funkcija, kuri yra daikto paskirtis ir tikslas, pvz.: *skalbiniams segti; šito negalima kašpinėlio balionams rišti; čia pieštukam drožti; cia zaisliukam sudėti*. Finityvo funkcija skiriasi nuo anksčiau minėtų beneficento, percipiento, eksperimento funkcijų tuo, kad pastarosios būdingos asmeniui, o finityvas – konkrečiam negyvam daiktui (Valeckienė, 1998: 49).

Vietininko situacija panaši į naudininko, tačiau šis linksnis užima ribines pozicijas – gyvų daiktų posistemyje vietininkas visiškai nevartojamas. Taip yra dėl to, kad įprasčiausia vietininko funkcija – nurodyti vietą. Akivaizdu, kad ši funkcija apima tik negyvus daiktus, o gyvieji tokios galimybės neturi. Vadinausi, vietininkas yra labiausiai žymėtas linksnis gyvų daiktų posistemyje, tuo tarpu tarp negyvus daiktus reiškiančių daiktavardžių jis įgyja kitokį statusą.

Aptarę linksnių statistika, gauname tokius rezultatus: abiejų posistemių nežymėtasis narys yra tas pats – vardininko linksnis; labiausiai žymėtas gyvų daiktų linksnis – vietininkas, o negyvų daiktų – naudininkas. Kitų linksnių vartojimo dažnumas irgi labai skiriasi, nelygu kuriam posistemui jie priklauso. Rezultatai patvirtina mintį, kad nuo to, ką reiškia daiktavardis, priklauso ne tik atskirų linksnių semantika, bet ir jų vartojimo tendencijos.

NUORODOS

- ¹ Medžiagos rinkimą finansavo Austrijos Moks-
lų akademija (W. U. Dresslerio grantas).
- ² Aurelija Kaškelevičienė Vilniaus universitete
įgijo lietuvių kalbos ir literatūros specialybę
ir šiuo metu yra to paties universiteto Litua-
nistinių studijų katedros dėstytoja.
- ³ Visų pagal CHILDES programą tiriamų kalbų
pagrindinė informacija nurodyta anglų kal-
ba. Tai leidžia, net nesuprantant tam tikros
kalbos, analizuoti norimą medžiagą. Beje, jau
sutvarkyti kalbų duomenys yra prieinami per
internetą.
- ⁴ Tiriamosios medžiagos vartojamų simbolių
reikšmės: #N - daiktavardis, #V - veiksmazo-
dis; PER - asmuo, BDP - kūno dalys; DDD -
deminutyvas; FM - moteriškoji giminė, MS -
vyriškoji giminė; PR - tikrinis daiktavardis,
CM - bendrinis daiktavardis; 08 - aštuntoji
paradigmą. Vietoj lietuviškų raidžių ir š č, ž
vartojamas simbolis „~“, o vietoj é, i, u - „/“.
- ⁵ Kadangi Kuryłowiczius neskyrė šauksminin-
ko linksnio, čia jis irgi nėra minimas.
- ⁶ Slavų kalbų statistiniai duomenys panašūs
(šnekamoji k.): rusų: V. - 32.6, G. - 25.3, K. -
22, N. - 4.1, Vt. - 10.1, Įn. - 5 (Zemskaja, 1979:
74); lenkų: V. - 34.2, G. - 29.8, K. - 19.2, N. -
4.8, Įn. - 4.4, Vt. - 7.6 (Laskowski, 1989: 212).
- ⁷ Suaugusiųjų kalboje galininko linksnio var-
tojimas, matyt, susilygintų arba net pralenk-
tų vardininko linksnį.

LITERATŪRA

- Bloomfield L., 1935, *Language*. London.
- Ceytlin, 1988 - Цеулин С. Н. *Окказиональные морфологические формы в детской речи*. Ленинград: Государственный педагогический институт имени А.И.Герцена.
- Christofidou A., Stephany U., 1997, The early development of case forms in the speech of a Greek boy: a preliminary investigation. - *Papers and studies in contrastive linguistics* / Ed. J. Fisiak, vol. 33. Poznań: Adam Mickiewicz University, 127-139.
- DLKG - *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* / Ats. red. V. Ambrasas. 1994, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Dressler W. U., Karpf A., 1995, The theoretical relevance of pre- and protomorphology in language acquisition. - *Yearbook of morphology 1994* / Eds. G. Booij, J. Van Marle. Dordrecht etc.: Kluwer Academic Publishers, 99-122.
- Gósy M., 1989, Vowel harmony: interrelations of speech production, speech perception, and the phonological rules. - *Acta Linguistica Hungarica*, vol. 39, 98-118.
- Gvozdev, 1949 - Гвоздев А. Н. *Формирование у ребенка грамматического строя русского языка*. Москва: Издательство Академии Педагогических Наук РСФСР.
- Ingram D., 1989, *First language acquisition: method, description, and explanation*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Jakaitienė E., 1988, *Leksinė semantika*. Vilnius: Mokslo.
- Kiebzak-Mandera D., Smoczyńska M., Protassova E., 1997, Acquisition of Russian verb morphology: the early stages. - *Studies in Pre- and Protomorphology* / Ed. W. U. Dressler. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 101-114.
- Kuryłowicz J., 1964, *The inflectional categories of Indo-European*. Heidelberg: Universitätsverlag.
- Laskowski R., 1989, Markedness and the category of case in Polish. - *Markedness in synchrony and diachrony* / Ed. O. M. Tomić. Berlin etc: Mouton de Gruyter, 207-226.
- Lyons J., 1968, *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: CUP.
- MacArthur CDI - *The MacArthur Communicative Development Inventory: words and gestures; words and sentences*. San Diego, CA: Singular Publishing Group, 1992-1993.
- MacWhinney B., 1991, *The CHILDES project: tools for analyzing talk*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- MacWhinney B., 1994, *The CHILDES project: tools for analyzing talk*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- MacWhinney B., Snow C., 1990, The Child Language Data Exchange System: An update. - *Journal of child language*, vol. 17, 457-472.
- Mills A. E., 1985, The acquisition of German. - *The crosslinguistic study of language acquisition*, vol. 1. / Ed. D. I. Slobin. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 141-253.
- Paulauskienė A., 1994, *Lietuvių kalbos morfologija*. - Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Protassova E., 1997, Transition from babbling to word structure. - *Papers and studies in contrastive linguistics* / Ed. J. Fisiak, vol. 33. Poznań: Adam Mickiewicz University, 153-158.

- Rūķe-Draviņa V., 1973, On the emergence of inflection in child language: a contribution based on Latvian speech data. - *Studies of child language development*. / Eds. Ch. A. Ferguson, D. I. Slobin. New York etc.: Holt, Rinehart, Winston, Inc., 252-267.
- Rūķe-Draviņa V., 1982, *No pieciem mēnešiem līdz pieciem gadiem*. Stockholm: The Baltic Scientific Institute in Scandinavia.
- Savickienė I., 1997, Komunikacija ir pokalbis ankstyvoje vaikystėje. - *Darbai ir Dienos*, t. 5(14), 45-51.
- Savickienė I., 1999, Lietuvio vaiko daiktavardžio morfologija. - *Daktaro disertacija*.
- Slobin D. I., 1985, Introduction: Why study acquisition crosslinguistically? - *The crosslinguistic study of language acquisition*, vol. 1. / Ed. D. I. Slobin. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 3-27.
- Smoczyńska M., 1985, The acquisition of Polish. - *The crosslinguistic study of language acquisition*, vol. 1. / Ed. D. I. Slobin. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 595-686.
- Smoczyńska M., 1998, Słowa i gesty. - *Inwentarz rozwoju mowy i komunikacji MacArthurów* (wersja polska 2A). Katedra Językoznawstwa Ogólnego i Indoeuropejskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków.
- Stephany U., 1997, The acquisition of Greek. - *The crosslinguistic study of language acquisition*, vol. 4. / Ed. D. I. Slobin. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 183-334.
- Šukys J., 1998, *Lietuvių kalbos linksniai ir priešlinksniai: vartoseną ir normos*. Kaunas: Šviesa.
- Valeckienė A., 1998, *Funkcinė Lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Voeykova M. D., 1997a, Acquisition of adjectival inflections (secondary paradigms in child Russian). - *Papers and studies in contrastive linguistics* / Ed. J. Fisiak, vol. 33. Poznań: Adam Mickiewicz University, 141-151.
- Voeykova M. D., 1997b, Early extragrammatical operations in the speech of a Russian child (from 1;04.11 to 2;00.03). - *Studies in Pre- and Protomorphology* / Ed. W. U. Dressler. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 37-43.
- Voeykova M. D., 1998, Acquisition of diminutives by a Russian child: preliminary observations in connection with the early adjectives. - *Studies in the acquisition of number and diminutive marking* / Ed. S. Gillis. *Antwerp papers in linguistic*, vol. 95, 97-113.
- Zemskaja, 1979 - Земская Е. А. *Русская разговорная речь*. Москва: Наука.
- Žilinskienė, 1979 - Жилинска В. Ю. Статистический анализ морфологии литовских газетно-журнальных текстов. *Автореферат дис. канд. филол. наук*. Вильнюс.

Gauta 2000 12 05
 Parengta 2000 12 12

Ineta SAVICKIENĖ

THE USAGE OF CASES IN SPOKEN LITHUANIAN

Abstract

Our main focus in the discussion of case usage in Rūta's and Mother's speech is related to two topics: first, the relevant statistical data and second, the analysis of the functions performed by the cases under discussion. The starting point of our analysis is the classification of cases proposed by Kuryłowicz (1964). Grammatical cases are analysed from the point of view of their syntactic functions, whereas concrete cases are discussed with respect to the semantic functions they are used to perform. Our hypothesis is that from a statistical point of view the frequency of occurrence of a certain case is inversely proportional to the degree of the functional markedness of a specific case.

Due to the lack of research data, not much can be said about the statistics concerning the use of cases in spoken Lithuanian. However, the tendencies in the use of cases in written Lithuanian are the same, that is, grammatical cases are more frequent than concrete ones. The analysis of the data based on Mother's speech allows us to make an assumption that adult speech could actually exhibit certain differences only in terms of statistics: it can be posited that the frequency of occurrence of the nominative case would be somewhat lower. This can be explained by the fact that child language, as well as child-directed speech, is characterized by a frequent use of the nominative case. This is especially true of the early periods of language acquisition.